

**ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΡΧΑΙΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ
16 ΙΟΥΝΙΟΥ 2021**

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

A. ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

A1. α.

1. Σωστό

«πολιτικήν γὰρ τέχνην οὕτω εἶχον, ἥς μέρος πολεμική»

2. Σωστό

«Ζεὺς οὖν δεῖσας περὶ τῶ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν»

3. Λάθος

«εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἰκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί.»

β.

1. Η αντωνυμία **αὐτῶν** αναφέρεται στη λέξη τῶν θηρίων

2. Η αντωνυμία **οὕτω** αναφέρεται στη λέξη ὡς αἱ τέχναι (νενέμνται)

B1.

- Ο Δίας, για να διασφαλίσει την προοπτική επιβίωσης των ανθρώπων που διέτρεχαν άμεσο κίνδυνο αφανισμού, αποφασίζει να τους προσφέρει τήν αἰδῶ καὶ τή δίκη. Ἐτσι, θα εἶναι δυνατή η συγκρότηση κοινωνιών και η περαιτέρω ανάπτυξη του πολιτισμού. Η ενέργεια αυτή του Δία δείχνει το ενδιαφέρον και τη φροντίδα του για τους ανθρώπους.
- Σύμφωνα με τη μυθολογία, η Δίκη (ή Νέμεσις) ήταν η κόρη του Δία και της Θέμιδας, ενώ η Αἰδῶς ήταν σύντροφος της Δίκης και καθόταν σε θρόνο δίπλα στον Δία. Η Δίκη, που τη βοηθούσαν οι Ερινύες, επέβλεπε την τήρηση της ηθικής τάξης στον κόσμο και τιμωρούσε όσους επιχειρούσαν να την ανατρέψουν.
- Στο κείμενο δεν παρουσιάζονται όμως ως θεότητες, αλλά ως ηθικές ιδιότητες ή αξίες, που μοιράζονται και διδάσκονται στους ανθρώπους.
- Αἰδῶς: εἶναι ο σεβασμός, το αίσθημα ντροπής του κοινωνικού ανθρώπου για κάθε πράξη που προσκρούει στον καθιερωμένο ηθικό κώδικα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η δράση της είναι ανασταλτική και αποτρεπτική και συμπίπτει με τη λειτουργία της ηθικής συνείδησης. Το συναίσθημα αυτό λειτουργεί και ως κίνητρο για την εκτέλεση του χρέους

και του καθήκοντος που επιβάλλει η κοινωνία στα μέλη της, αφού με τον τρόπο αυτό αποφεύγεται η αγανάκτηση και η αποδοκιμασία των άλλων.

- Δίκη: είναι το συναίσθημα της δικαιοσύνης, η ενύπαρκτη στον άνθρωπο αντίληψη για το δίκαιο και το άδικο, ο σεβασμός των γραπτών και άγραφων νόμων και των δικαιωμάτων των άλλων, καθώς και οι ενέργειες για την αποκατάσταση αυτών των δικαιωμάτων, όταν καταστρατηγούνται βάνανυσα από κάποιον. Η δίκη εκδηλώνεται με τη δημιουργία και την τήρηση κανόνων δικαίου, την κατοχύρωση του δικαίου, του ορθού και του νόμιμου. Έτσι περιστέλλεται ο ατομικισμός και ο εγωισμός και εξασφαλίζεται η αρμονική κοινωνική συμβίωση. Κάθε πολιτισμικά προηγμένη κοινωνία θεμελιώνεται στις αξίες της αιδούς και της δίκης. Οι αξίες αυτές είναι καθολικές και συνιστούν παράγωγα της εξέλιξης τόσο της ηθικής συνείδησης, όσο και του πολιτισμού που την εκφράζει και την κατευθύνει.
- Με τη φράση αυτή διατυπώνεται έξωθεν η κοινωνιοπλαστική αποστολή της αιδούς και της δίκης («δεσμοί φιλίας συναγωγοί»). Χάρη στην αιδώ και στη δίκη εξασφαλίζεται η αρμονική συμβίωση μέσα στην πόλη, η συνοχή του συνόλου, η ισορροπία και η ευταξία. Με αυτές αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις φιλίας, συνεργασίας, αλληλεγγύης και αλληλοσεβασμού. Ειδικότερα η αιδώ οδηγεί σε ό,τι ονομάζεται «πόλεων κόσμος», δηλαδή εμπνέει στους πολίτες κόσμια συμπεριφορά και συντελεί στην κατάκτηση της αυτονομίας τους, αναγκαία για την αρμονία της κοινωνίας. Η δίκη παραπέμπει στο «δεσμοί φιλίας συναγωγοί», δηλαδή σε υπαγορεύσεις με τις οποίες οι πολίτες υποβάλλονται σε δεσμεύσεις της συμπεριφοράς τους, ώστε να επιβάλλεται η συνοχή της πολιτικής κοινωνίας. Η συμπληρωματική λειτουργία των δύο «δώρων» συνεπάγεται φιλίαν, που σημαίνει ηθική ενότητα της πολιτείας, σύμπνοια και ομόνοια των πολιτών, ώστε να συμβιώνουν αρμονικά. Χρειάζεται βέβαια να διευκρινισθεί ότι οι δύο αξίες δόθηκαν ως πρότυπα που έπρεπε να κατακτηθούν από τους ανθρώπους με τη λογική και τον προσωπικό αγώνα. Άλλωστε ο Δίας, αν και κατείχε την πολιτική τέχνη, δεν τη δώρισε στον άνθρωπο. Αντίθετα δώρισε την αιδώ και τη δίκη για να εξοικονομήσει την πολιτική τέχνη μόνος του ο άνθρωπος με τον προσωπικό αγώνα του. Όταν οι άνθρωποι γνωρίσουν σε βάθος τις έννοιες αυτές, που προβάλλονται ως αιτήματα της ηθικής, και είναι σε θέση να τις πραγματώσουν στις σχέσεις τους, τότε η οργάνωση της πολιτικής κοινωνίας θα στηρίζεται σε αυτές. Η πολιτεία που θεμελιώνεται σε αυτές είναι δημοκρατική, γιατί ο αμοιβαίος σεβασμός και το αίσθημα δικαιοσύνης των πολιτών εμπεδώνει την εμπιστοσύνη μεταξύ τους και με την πολιτεία και εξασφαλίζει ισορροπία στις σχέσεις τους.

B2.

- Ο Δίας δίνει αυστηρή εντολή να μοιραστούν η αιδώς και η δίκη, σε όλους γενικά τους ανθρώπους. «Ἐπὶ πάντας ... νόσον πόλεως». Συγκεκριμένα, οι γλωσσικές επιλογές με τις οποίες παρουσιάζεται η εντολή του Δία για την επιβολή της θανατικής ποινής είναι οι εξής:
 1. **Χρήση προστακτικής:** προστάζει τον Ερμή να θεσπίσει εκ μέρους του νόμο (πάντες μετεχόντων -καὶ νόμον γε θεὸς παρ' ἑμοῦ) που θα επιβάλλει τη θανατική ποινή σε όποιον δε θα έχει μερίδιο στην αιδώ και στη δίκη δε θα μπορεί ή δε θα θέλει να ενταχτεί στο κοινωνικό σύστημα.
 2. **Χρήση υποθετικού λόγου απλής σκέψης του λέγοντος.** (καὶ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν)
Παρουσιάζεται ως αλάνθαστη ή πρόβλεψη του Πατέρα των Θεών και ανθρώπων Δία ότι είναι αδύνατον να συγκροτηθούν πολιτικές κοινότητες σε περίπτωση που δε διέθεταν καθολικά οι άνθρωποι την αιδώ και τη δίκη.
 3. **Επανάληψη του επιθέτου πάντες-πάντας:** Τονίζεται η καθολικότητα της πολιτικής αρετής ως αναγκαίας προϋπόθεσης για την ύπαρξη κοινωνιών.
 4. **Χρήση παρομοίωσης:** αυτός θα μοιάζει με αρρώστια της πόλης, θα είναι επικίνδυνος γι' αυτήν και θα πρέπει να θανατωθεί για την εξυγίανση της (ὡς νόσον πόλεως).
- Ο Δίας δεν περιορίζεται στην ρητή εντολή προς τον Ερμή να μοιράσει σε όλους τους ανθρώπους την αιδώ και την δίκη (καθολικότητα), αλλά προστάζει τον Ερμή να θεσπίσει εκ μέρους του νόμο που θα επιβάλλει τη θανατική ποινή σε όποιον δε θα έχει μερίδιο στην αιδώ και στη δίκη, δε θα μπορεί ή δε θα θέλει να ενταχτεί στο κοινωνικό σύστημα. Επειδή αυτός θα μοιάζει με αρρώστια της πόλης, θα είναι επικίνδυνος γι' αυτή και θα πρέπει να θανατωθεί για την εξυγίανση της. Ο Δίας ζητάει το απόλυτο και το απαιτεί με αμείλικτη σκληρότητα.

Η πολιτική αρετή δεν περιλαμβάνεται στον καταμερισμό, όπως γίνεται με τις τέχνες: ο Δίας δίνει αυστηρή εντολή να μοιραστούν η αιδώς και η δίκη, σε όλους γενικά τους ανθρώπους. «Ἐπὶ πάντας,» ἔφη ὁ Ζεὺς, «καὶ πάντες μετεχόντων».

Αν περιλαμβανόταν στον καταμερισμό εργασίας και η πολιτική αρετή, δε θα συμμετείχαν όλοι στην πολιτική ζωή και δε θα υπήρχαν πόλεις, με την έννοια ότι η λειτουργία της πόλης (η πολιτική ζωή) προϋποθέτει πως οι άνθρωποι αποδέχονται κοινές ηθικές αξίες, την αιδώ και τη δίκη. Αν δεν τις αποδέχονταν, οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί θα κατέληγαν στην αλληλοεξόντωση των ανθρώπων, όπως στην προηγούμενη φάση. Η ύπαρξη της πόλεως συνδέεται άρρηκτα με την αιδώ και τη δίκη, που αποτελούν το θεμέλιο και την αναγκαία προϋπόθεσή της, γι' αυτό θα

ήταν αδιανόητο να μην έχουν δοθεί σε όλους. Κατάληξη αυτής της πολιτιστικής εξέλιξης αποτελεί η αθηναϊκή δημοκρατία (όλοι οι πολίτες μετέχουν στην πολιτική ζωή), που δικαιώνεται με το μύθο του Πρωταγόρα. Η αιδώς και η δίκη μοιράζονται σε όλους τους ανθρώπους ως δυνατότητα («δυνάμει»). Όλοι δηλαδή έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν την πολιτική αρετή (να γίνουν «ένεργεια» αγαθοί πολίτες). Κάποιοι, όμως, δε θέλουν ή δεν μπορούν να την αποκτήσουν «ένεργεια». Επαφίεται στην ελεύθερη βούληση του ανθρώπου να καλλιεργήσει τα δώρα του Δία (που δεν είναι βέβαια έμφυτα), απαιτείται εσωτερικός αγώνας και προσπάθεια του ανθρώπου για την κατάκτηση της δίκης και της αιδούς.

Έχει χρέος, ως μέλος της πόλεως, μέσω της διδασκαλίας να αποκτήσει την πολιτική αρετή (να μετέχει σε αυτήν) και αυτό είναι προσωπική του ευθύνη. Αν δεν το κατορθώσει, ευθύνεται και τιμωρείται ως «μη μετέχων δίκης και αιδούς».

Ο νόμος του Δία προστατεύει την πολιτεία και συμβάλλει στην ομαλή λειτουργία και επιβίωσή της. Διδάσκει στους πολίτες την πολιτική αρετή, την ορθή συμπεριφορά στα πλαίσια της πόλης, αποτρέπει τις αυθαιρεσίες και τελικά, τιμωρεί όσους απειλούν με τη δράση τους την ύπαρξη της πόλης.

Η θανατική ποινή: μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιβαίνει στη φιλόφρονη διάθεση του Δία. Είναι υπερβολικά αυστηρή η τιμωρία που επιβάλλει ο νόμος του. Σήμερα θα θεωρούσαμε τη θανάτωση σκληρό και απάνθρωπο μέτρο. Ωστόσο, στόχος του Πρωταγόρα είναι να δείξει τη **μεγάλη σημασία** της πολιτικής αρετής για την ύπαρξη της πόλεως.

B3.

1. Λάθος
2. Λάθος
3. Σωστό
4. Σωστό
5. Λάθος

B4.

α.

1. ε
2. γ
3. στ
4. ζ
5. η
6. α

Πλεονάζουν οι λέξεις θύμα, θέαμα

β.

- Η εξουσία έχει την τάση να διαφθείρει τους ανθρώπους.
- Υπάρχουν πολλοί ευφυείς δημιουργοί που άφησαν το στίγμα τους στην ιστορία της τέχνης και τα έργα τους θαυμάζονται.

B5.

Σύμφωνα με τον Καλλικλή, οι δημιουργοί των νόμων είναι οι αδύναμοι άνθρωποι, οι οποίοι συνιστούν την πλειοψηφία. Από αυτή την πλειοψηφία που αποτελείται από αδύναμα άτομα διατυπώνονται οι πεποιθήσεις ότι η εξυπηρέτηση του προσωπικού συμφέροντος είναι κάτι το ντροπιαστικό και ότι **η αδικία ταυτίζεται με την επιθυμία να πλεονεκτείς**. Ο λόγος για τον οποίο η πλειοψηφία, οι κοινοί άνθρωποι δηλαδή, αντιτίθενται στην ικανοποίηση των επιθυμιών είναι η έλλειψη και η ντροπή που αισθάνονται επειδή δεν μπορούν πραγματικά να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες τους. Η στάση της πλειοψηφίας απέναντι στο συμφέρον είναι υποκριτική: αφενός, καταδικάζει στο όνομα της παραδοσιακής ηθικής, την απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερων αγαθών και την πρόταξη του προσωπικού συμφέροντος, αφετέρου, επιδιώκει την εξυπηρέτηση του δικού της συμφέροντος, εφόσον καταδικάζει την πλεονεξία μιας και η ίδια δεν μπορεί να έχει εκείνη τα περισσότερα. Η φύση όμως δείχνει ότι ο καλύτερος και ο πιο δυνατός θα πλεονεκτούν έναντι του χειρότερου και του πιο αδύναμου.

Συνεπώς, ο Καλλικλής διατείνεται ότι κριτήριο της δικαιοσύνης στην πραγματικότητα είναι η εξουσία επί του πιο αδύναμου από τον πιο ισχυρό.

Αντίθετα, στο απόσπασμα από τον Πρωταγόρα γίνεται αναφορά στην **αναγκαιότητα των ηθικών αξιών (αιδούς και δίκης)**. Χωρίς τον σεβασμό και τη δικαιοσύνη δεν είναι δυνατόν οι άνθρωποι να συμβιώσουν σε ένα αρμονικό σύνολο. Με αυτές αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις φιλίας, συνεργασίας, αλληλεγγύης και αλληλοσεβασμού. Η ανάγκη, η χρεία, ενεργοποιεί την ανθρώπινη ευρηματικότητα, η οποία εκδηλώνεται άμεσα και πρωτόγονα με την πράξη της αθροιστικής (όχι ακόμα λειτουργικής) συνύπαρξης των ανθρώπων για την από κοινού αντιμετώπιση του φυσικού κινδύνου από τα άγρια ζώα. Συγκεκριμένα στο εδάφιο: «έζητουν δη ἄθροίζεσθαι καὶ σώζεσθαι κτίζοντες πόλεις ὅτ' οὖν ἄθροισθεῖεν» ο Πρωταγόρας κάνει λόγο για μια πρώτη εκδήλωση κοινωνικότητας, τάσης συνύπαρξης προς ένα σκοπό (σώζεσθαι = να προστατευθούν από τα άγρια θηρία) χωρίς όμως οργάνωση και αποκατάσταση λειτουργικών σχέσεων ανάμεσα στα μέλη αυτών των πρώτων κοινωνικών συσσωματώσεων, όπως φαίνεται από την επανάληψη του ρήματος ἄθροίζω. Αυτό υπήρξε χρονοβόρο, όπως δηλώνει η χρήση του ρήματος ἐζήτησαν (= επεδίωκαν, προσπαθούσαν, δεν ήταν καθόλου δεδομένη η επιτυχία του εγχειρήματος) σε χρόνο μάλιστα παρατατικό, που επιτείνει τη διάρκεια των προσπαθειών του ανθρώπου για σωτηρία. Αποτέλεσμα της πρωτοκοινωνικής εκδήλωσης των ανθρώπων, δηλαδή της τυχαίας αθροιστικής συνύπαρξής τους, **χωρίς εσωτερικούς δεσμούς και κανόνες** που οριοθετούν την συμπεριφορά τους, ήταν η εμφάνιση

πρόσθετου κινδύνου αφανισμού τους. Λόγω της έλλειψης πολιτικής οργάνωσης οι άνθρωποι άρχισαν να αδικούν ο ένας τον άλλον («ηδίκουν ἀλλήλους») και να αλληλοσκοτώνονται, με αποτέλεσμα να βρεθούν και πάλι στην ίδια χαοτική κατάσταση («ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο»). Η επιστροφή τους στη φύση τους εξέθετε στον θανάσιμο κίνδυνο των άγριων θηρίων, ενώ η συνύπαρξή τους στον κίνδυνο της αλληλοεξόντωσής τους. Το ανθρώπινο είδος, λοιπόν, πάλι αντιμέτωπο με την πρόκληση της επιβίωσης του.

Συνεπώς, στα δύο κείμενα διατυπώνονται δύο διαφορετικές απόψεις. Ο Καλλικλής υποστηρίζει ότι σύμφωνα με τη φυσική δικαιοσύνη ο ισχυρότερος μπορεί να υπερέχει, ενώ ο Πρωταγόρας δίνει έμφαση στην αξία της δικαιοσύνης, ως απαραίτητης προϋπόθεσης για να υπάρξει αρμονική κοινωνική συμβίωση.

ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

ΘΕΜΑ Γ

- Γ1.** Ο Άνυτος λοιπόν, ακόμα και ύστερα από το θάνατο του, έχει κακή φήμη εξ αιτίας της κακής αγωγής του γιου του και της δικής του αχαριστίας. Ο Σωκράτης πάλι επειδή εξύψωσε τον εαυτό του στο δικαστήριο, αφού προκάλεσε τον φθόνο, έκανε πιο πολύ τους δικαστές να τον καταδικάσουν σε θάνατο. Σ' εμένα όμως φαίνεται ότι έτυχε τη μοίρα που αγαπούν οι θεοί.
- Γ2.** Στο απόσπασμα του αδίδακτου κειμένου «Απολογία Σωκράτους», ο Ξενοφών διατυπώνει τους λόγους που αποδεικνύουν ότι ο Σωκράτης επέδειξε ψυχική ρώμη στο δικαστήριο. Συγκεκριμένα, πλέκοντας το εγκώμιο για τον εαυτό του μπροστά στους δικαστές αποφάσισε ότι ήταν προτιμότερο να πεθάνει παρά να ζει (διά τὸ μεγαλύνειν ... φθόνον), εφόσον δεν ήταν ποτέ αντίθετος στο αγαθό (ὥσπερ οὐδέ ... προσάντης ἦν) επιλέγοντας να οδηγηθεί με γενναιότητα ψυχής στον θάνατο (ἀλλά ... ἐπετελέσατο). Τέλος, ο Ξενοφώντας δηλώνει ότι θαυμάζει τον Σωκράτη χαρακτηρίζοντας τον σοφό και δίκαιο για τη στάση του (τὴν σοφίαν καὶ γενναιότητα) και τον θεωρεί αξιομνημόνευτο (μη οὐκ μεμνημένος ... μὴ οὐκ ἐπαινεῖν).

Γ3. α. «ήμῖν μὲν οὖν δοκεῖ θεοφιλεστέρων μοιρῶν τετυχηκέναι• τῶν μὲν γάρ βίων τὰ χαλεπώτερα.»

β. γνῶθι

ζῆ/ (ζῆθι)

τεθνηκώς/ τεθνεώς ἴσθι

Γ4. α. διά τό μεγαλύνειν:

εμπρόθετος προσδιορισμός της αιτίας στη μετοχή ἐπαγόμενος.

τοῦ ζῆν:

ἐναρθρο απαρέμφατο ως γενική συγκριτική (β'όρος σύγκρισης) από το επίθετο συγκριτικού βαθμού «κρείττον».

τοῦ ἀνδρός:

γενική κτητική/υποκειμενική ως ετερόπτωτος ονοματικός προσδιορισμός στα ουσιαστικά «τήν σοφίαν» και «τήν γενναιότητα».

ἀξιομακάριστον:

κατηγορούμενο στο αντικείμενο «τόν ἄνδρα» από το δοξαστικό ρήμα «νομίζω».

β. «εἰ δέ τις τῶν ἀρετῆς ἐπιτεμένων ὠφελμωτέρῳ τινὶ Σωκράτους συνεγένετο, ἐκεῖνον ἐγὼ τὸν ἄνδρα ἀξιομακαριστότατον νομίζω.»:

Ο υποθετικός λόγος αποτελείται από την ΥΠΟΘΕΣΗ (δευτερεύουσα υποθετική πρόταση: εἰ ...συνεγένετο, δηλαδή εἰ+οριστική) και την ΑΠΟΔΟΣΗ (κύρια πρόταση: ἐκεῖνον ...νομίζω, δηλαδή οριστική ενεστῶτα).

Επομένως δηλώνει το ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ (ΥΠΟΘΕΣΗ: εἰ+οριστική, ΑΠΟΔΟΣΗ: κάθε ἐγκλίση).

ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ ΣΕ ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΟ: ἐάν ... συγγένηται, νομιῶ (ΥΠΟΘΕΣΗ: ἐάν + υποτακτική, ΑΠΟΔΟΣΗ: οριστική Μέλλοντα).